

ВИКОРИСТАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ У РОЗВИТКУ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

УДК 159.922.8:378

Т. М. Ширяєва

Існування національно-культурного простору є соціально обумовленим. Власне, національна приналежність детермінується не лише проживанням на одній території, але й визначається позиціонуванням однієї мовної системи. Мова є семіотичною системою, покликаною рефлексювати особливості психічного відображення, узагальнення та перетворення дійсності представниками різних національно-культурних просторів. Отже, опанування мови, яка є для індивіда іноземною, передбачає розуміння психічних особливостей розвитку її носіїв. З іншого боку, інтенція до опанування іноземної мови визначається потребами проживання у соціумі, що найчастіше реалізується в здійсненні актів комунікації. Знання іноземної мови на рівні, достатньому для сприйняття і розуміння повідомлення, має назву білінгвізму, а відповідно до рівня знання мови сам процес диференціюється на три типи: продуктивний білінгвізм (вільне знання іноземної мови), репродуктивний білінгвізм (знання іноземної мови на рівні, достатньому для сприйняття тексту, відтворення прочитаного чи почутого повідомлення) та рецептивний білінгвізм (знання мови зводиться до елементарного розуміння інформації, вираженої засобами іноземної мови).

Б. В. Беляєв опанування мови розуміє як видозмінення мисленнєвої сфери суб'єкта з метою досягнення мислення іноземною мовою і розвитку відчуття мови. Відтак, опанування мови, яка не є рідною для мовця, реалізує вплив на організацію пізнавальної сфери мовця. Водночас, відчуття мови має місце у випадку розуміння особливостей вживання та позиціонування окремих лексично-стилістичних одиниць, що є притаманними носіям цієї мови.

Опанування мови з метою здійснення комунікативних актів можна звести, в основному, до лінгвістичної і соціокультурної організації мовленнєвої діяльності, що передбачає наявність: 1) функціонального існування мови як

засобу реалізації комунікативних актів; 2) структури та процесів інтеракції; 3) комунікативно-ситуативної організації (комунікативна ситуація, учасники тощо); 4) знання мовця про культурно-етнічні особливості соціальної групи, в межах якої має місце спілкування.

Дослідженням проблеми міжетнічної толерантності і топологією культури займаються ряд учених, зокрема Л. В. Засєкіна [2], Ю. М. Лотман [3] тощо. Проблематика психолінгвістичних особливостей опанування іноземних мов широко обговорена в працях М. І. Жинкіна [4], Л. В. Щерби [5] тощо. Власне, говорячи про психолінгвістичні особливості опанування мови, варто зосередити увагу на існуванні двох основних гіпотез, в яких акцентується увага на особливостях активізації психічних механізмів: гіпотеза лінгвістичної відносності та гіпотеза сумісництва, в основу якої покладено ідею універсально-предметного коду. У контексті гіпотези лінгвістичної відносності акцентується увага на відмінностях сприйняття світу носіями різних мов, що знаходить своє вираження в граматичній і лексичній будові їхніх мов. Поняття універсально-предметного коду, введене М. І. Жинкіним, слугує для пояснення психічних структур, які передують зовнішньому мовленню та пов'язані зі злитим образом навколишньої дійсності. На думку вченого, універсально-предметний код не є ані національно, ані культурно детермінованим, оскільки зумовлений особливостями психофізіологічної організації пізнавальної сфери, яка не відрізняється у носіїв різних мов.

Національно-культурні компоненти, що виражають специфіку пізнання носіїв різних мов, втілюються в прототипах та етнічних стереотипах. На думку Ю. М. Лотмана, культура є колективним інтелектом, який має свої власні пізнавальні механізми і процеси пам'яті, що сприяє створенню умов для комунікації. Колективний інтелект, на думку вченого, є набагато вагомішим порівняно з індивідуальним інтелектом. А міжетнічна толерантність, відтак, є визнанням культури як колективного інтелекту, набуття якого розширює межі індивідуального пізнання та світобачення кожної особистості. У центрі кожної культури є її семіотична система – мова. Розуміння мови як способу вираження

пізнавальної організації кожної особистості й її національно-культурної специфіки є основою психолінгвістичного підходу до вивчення міжетнічної толерантності [2].

Білінгвізм розглядається нами не лише у контексті знання мовцем двох мов на рівні, достатньому для вираження його власних думок, а як показник мовної картини світу та групової рефлексії, функцією якої є відображення і переосмислення мовленнєвої події. Групова рефлексія характеризується наявністю двох аспектів: інструментального (уміння здійснювати рефлексивні дії) та ціннісного (прагнення до рефлексивної життєвої реалізації). Останній із зазначених, на нашу думку, може вважатися показником сформованості міжетнічної толерантності. Групова рефлексія реалізується в:

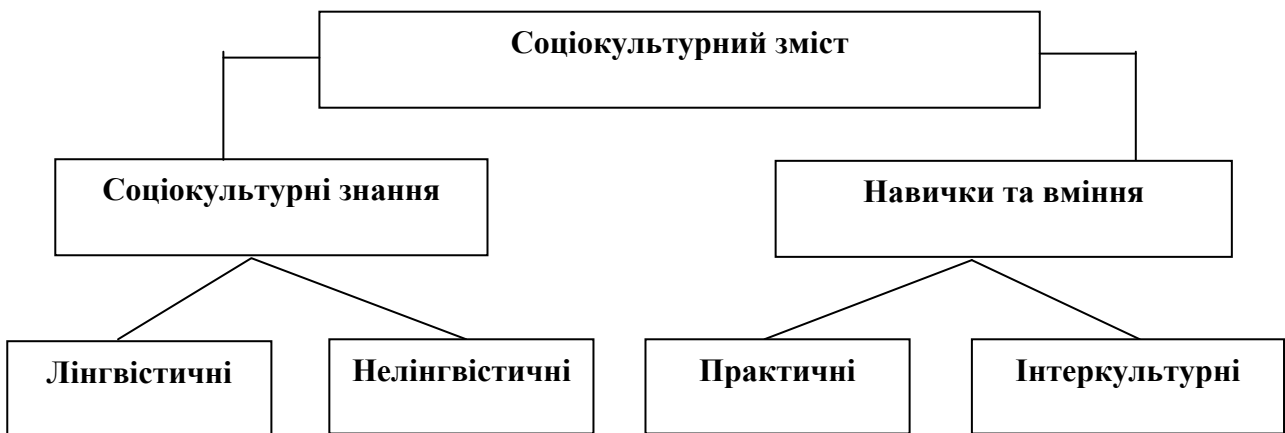
- переосмисленні свідомості в процесі міжособистісних відносин на основі образу проблемно-конфліктної події;
- осмисленні одного змісту свідомості порівняно з іншим упродовж життя.

Усвідомлена позиція забезпечує ефективне функціонування продуктивної позиції суб'єкта в індивідуальному і груповому режимі, що супроводжується ціннісним самовизначенням, щодо рефлексивного стилю життя. Групова рефлексія передбачає функціонування різних видів рефлексії: інтелектуальної, що характеризується розвитком мислительної діяльності шляхом подолання мислительних стереотипів; особистісної, для якої характерними є процеси смислотворення; міжперсональної рефлексії – взаєморозуміння, взаємодія та взаємна узгодженість дій.

Отже, рефлексивний тренінг-практикум – вирішення проблемних комунікативних ситуацій – є адекватним засобом формування рефлексивного середовища, що забезпечує ціннісне самовизначення суб'єкта в ситуаціях невизначеності і непередбачуваності. Вирішення такого типу комунікативних завдань, на нашу думку, супроводжується актами вирішення мовцем стосовно подальшої діяльності: відмова від діяльності як результат небажання

вирішувати конфліктну ситуацію, яка має місце, чи, навпаки, продовження мислительної творчості в напрямку подолання конфліктності.

З іншого боку, опанування іноземної мови, як і навчання іноземної мови, складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: користування мовою, усвідомлення природи мови, розуміння іноземної та рідної культур. Кожна із зазначених частин є невід'ємним складником загальної освіти студентів. Отже, програма вивчення іноземної мови згідно з вимогами Болонського процесу передбачає експліцитно й імпліцитно виражену наявність соціокультурного компоненту. Експліцитність пояснюється відбором тематики та лексики, а імпліцитна природа цього компоненту береться до уваги на всіх етапах процесу опанування іноземної мови. Соціокультурний компонент має свою структуру (див. рисунок).

Структура соціокультурного компонента навчальної діяльності

Лінгвістична складова включає засвоєння і правильне вживання безеквівалентної лексики та конотаційної лексики й обізнаність із соціокультурними умовностями, що впливають на функціонування мови (спілкування, яке включає подяку, вибачення, запрошення, початок і завершення розмови тощо).

Нелінгвістична складова акцентує увагу на сфері діяльності та свідомості народу (теми розмов, норми і цінності); вербальному та невербальному спілкування; експліцитній інформації про країну, мова якої вивчається.

Навички та вміння є складовою соціокультурного змісту, що передбачає вміння студента користуватися надбаними соціокультурними знаннями відповідно до комунікативної ситуації, причому практичні навички уособлюють соціальні навички, здатність діяти відповідно до звичаїв і заведеного порядку; побутові навички; професійні навички та вміння; навички організації докiлля.

Інтеркультурні навички і вміння – це здатність пов'язати іноземну культуру з культурою рідної країни та культурної чутливості [6].

Метою нашої статті є аналіз можливих шляхів формування міжетнічної толерантності засобами мови в процесі опанування іноземної мови при виконанні комунікативних вправ.

В опануванні іноземної мови загально визнаним залишається комунікативний підхід, основу якого складає ідея формування мовленнєвих навичок і вмінь в умовах, максимально наближених до реальних, характерних живій природній комунікації. У нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на використанні комунікативних завдань та ситуацій спілкування, останні з яких існують за умови наявності проблеми, що потребує вирішення шляхом обговорення. У процесі навчання такі ситуації можуть мати стихійний характер, однак у нашому випадку йдеться про штучно створені ситуації, які мають на меті реалізацію цілей навчання і вирішення завдань конкретного етапу роботи. У процесі обговорення проблеми фоном виступає внутрішня мислительна діяльність, а результатом є висновки та нові ідеї, пов'язані з поняттями міжетнічної толерантності і культурної специфіки. На основі когнітивних аспектів культурної обізнаності комунікативні вправи, спрямовані на розвиток міжетнічної толерантності, можна умовно поділити на:

- вправи, спрямовані на розпізнавання символів та образів, що належать певній культурі;
- вправи для розвитку культурної поведінки;
- вправи для опанування типів комунікацій.

Зважаючи на рівень сформованості продуктивного і частково репродуктивного білінгвізму, тренінг-практикум було зорієнтовано, в основному, на рівень знання англійської мови, що відповідає рівню Advanced.

Вправа 1. Рольова гра “Новини на радіо”. Студенти опрацьовують автентичну, невелику за обсягом статтю на культурну тематику. Клас розподілено на 2 групи, одна з яких повинна ознайомитися зі статтею та на основі прочитаного матеріалу скласти коротеньке радіоповідомлення для слухачів, котрі проживають на території їх рідної країни (у нашому випадку України), щодо події, котра сталася в житті країни, мову якої вони вивчають (у нашому випадку Англії, США тощо). Інша ж група працює над радіоповідомленням щодо новин, що сталися в країні і спрямовані на слухачів цієї ж країни (наприклад, Великобританії, США тощо). Один з учасників із кожної групи виконуватиме роль диктора на радіо, відповідального за повідомлення новин. Решта учасників двох груп слідкують за особливостями повідомлень та пізніше обговорюють такі питання: – на скільки повідомлення, спрямовані на іноземних слухачів, відрізняються від повідомлення, орієнтованого на жителів країни (*– How did the news reports for the home culture differ from the news reports for the target culture?*); – на скільки і чим саме почуті повідомлення є подібними (*– In what ways, if any, were the reports similar?*).

Вправа спрямована на обізнаність щодо особливостей презентування новин, розвиток мовлення з елементами переказу різних версій одного повідомлення.

Вправа 2. Уривок із тексту, взятого з англomовного видання газети чи журналу, повинен бути пов’язаний із крос-культурними цінностями. Деяка інформація свідомо опускається, а на її місці залишаються пусті проміжки (blanks). Студенти розподіляються на менші групи та працюють у межах своїх груп над заповненням пропусків, які повинні бути контекстуально і стилістично адекватними загальному змісту повідомлення. Кожна з груп презентує власний приклад завершеного повідомлення, після чого вони ознайомлюються з оригінальним повідомленням. У результаті аналізу попереднього варіанту із

запропонованими студенти беруть участь в обговоренні низки питань: яким чином запропонований уривок відображає особливості культури тієї чи іншої країни (*– In what ways does the paragraph reflect Anglo-American culture?*); яким чином уривок, запропонований Вами, відображає культурні особливості Вашої країни (*– In what ways does your version reflect your own culture?*); яке Ваше особисте ставлення до проблеми, з якою Ви щойно ознайомилися (*– How do you feel about the policy described in the original paragraph?*).

Вправа 3. Попередньо підібрані уривки статей щодо питання культурної дисгармонії, яка характерна рідній для суб'єктів навчальної діяльності країни і країні, мова якої ними вивчається, прикріплюються на дошці. Підібрані матеріали можуть варіювати щодо джерела їх походження: вони можуть містити новини телебачення, особисті інтерв'ю, покази свідків та учасників, листи і приклади іншої переписки тощо.

На дошці фіксуються такі аспекти:

- What have you heard?*
- How do you feel?*
- What actually happened?*
- What are people's opinions?*
- What are the people like?*
- Analysis.*
- Action.*

Студенти нотують кількома реченнями інформацію, яку вони мають щодо питання культурної дисгармонії (конкретні випадки – їх особисті приклади). Наступним етапом є надання цій інформації суб'єктивного характеру – використовуючи прикметники, студенти описують власні почуття, пов'язані із тим чи іншим випадком. Студенти розділяються на менші групи, кожна з яких отримує власний уривок статті, попередньо відібраний викладачем. Наступний етап – опитування інших членів спільноти, які не є суб'єктами навчальної діяльності цієї ж групи, щодо їх ставлення до проблемної ситуації. Студенти презентують почуті враження. У процесі обговорення акцентується увага на

таких питаннях: – що Ви дізналися про культурні особливості іншої спільноти (– *What does the incident tell you about the other community's culture?*); – що Ви дізналися про особливості власної культури (– *What does the incident tell you about your own culture?*); чого Ви навчилися в процесі виконання цього завдання (– *What do you feel you have learned from this activity?*) [8].

Вправи такого типу сприяють розширенню поняття суб'єктів мовленнєвої діяльності про соціокультурні особливості комунікативних моделей, притаманні тій чи іншій культурно-мовній спільноті. У процесі виконання комунікативних вправ суб'єкти навчальної діяльності зосереджують увагу на особливостях, нехарактерних їх власній комунікації, та цінностях, що не завжди є притаманними їх соціуму.

Таким чином, міжетнічна толерантність – це термін, яким у процесі виконання комунікативних вправ ми називаємо розуміння культурно-детермінованої поведінки, що є визначальною для використання засобів іноземної мови в процесі комунікації і способу реалізації комунікативної взаємодії. Вправи такого типу допомагають розвивати обізнаність студентів щодо особливостей їх власної культурно-визначеної поведінки, розуміння щодо особливостей культурно-детермінованої поведінки носіїв інших мов, уміння пояснювати власну точку зору на питання етнічної приналежності та культурної визначеності. І хоча крос-культурна комунікація є невід'ємною складовою процесу опанування іноземної мови, який передбачає участь у комунікативних актах із носіями мови, систематичне вивчення поняття міжетнічної толерантності на заняттях іноземної мови потребує активнішого використання.

У процесі природного спілкування мовці, як правило, акцентують увагу на змістовому боці повідомлення. Зацікавлені в пошуку вирішення проблемної ситуації та розуміння особливостей національно-культурної специфіки мовлення суб'єкти менше звертають увагу на допущення помилок. Такий принцип є характерним для навчального процесу, коли продуктивний білінгвізм відповідає завершальному етапу опанування іноземної мови в

мовному вищому навчальному закладі. Знання мови як іноземної передбачає не обмежене використання напам'ять вивчених шаблонних фраз (моделей), а процес реального спілкування людей у соціумі, для якого характерними є постановка і досягнення комунікативних цілей.

Отже, соціокультурний компонент розглядається нами двояко: як складова частина навчальної діяльності, спрямованої на опанування іноземної мови, та елемент міжетнічної толерантності.

Список використаної літератури

1. Засекіна, Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту / Л. В. Засекіна. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2005. – 370 с.
2. Лотман, Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 2004. – 740 с.
3. Жинкин, Н. И. Речь как проводник информации / Жинкин Н. И. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
4. Щерба, Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 187 с.
5. Програма з англійської мови для університетів/інститутів (п'ятирічний курс навчання) : проект / колектив авт. : С. Ю. Ніколаєва, М. І. Соловей (керівники) та ін. ; Київ. держ. лінгв. ун-т та ін. – К., 2001. – 245 с.
6. Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives / edited by Gabriele Kasper and Eric Kellerman. – Longman, 1997. – 399 p.
7. Tomalin, B. Cultural Awareness / Tomalin B., Stempleski S. – Oxford University Press, 1994. – 160 p.

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент Новоселецька С. В.